

УДК 811.161.2'255:811.161.1

С.О. Белевцова**ПРОБЛЕМИ РАЦІОНАЛЬНОГО
ВИКОРИСТАННЯ ЮРИДИЧНИХ
ТЕРМІНІВ**

Анотація. Стаття присвячена аналізу юридичних термінів-відповідників в українській і російських мовах. Запропоновано методику визначення найточнішого варіанта перекладу окремих юридичних термінів.

Ключові слова: юридична термінологія, юридичні терміни-відповідники, терміносистема, терміносполучення, термінолексика.

Аннотация. Статья посвящена анализу юридических терминов-соответствий в украинском и русском языках. Предложена методика определения наиболее точного варианта перевода отдельных юридических терминов.

Ключевые слова: юридическая терминология, юридические термины-соответствия, терминосистема, терминосоединение, терминология.

Abstract. The article analyzes legal terms-matches in Ukrainian and Russian languages and the method of determining Closest translation of certain legal terms.

Key words: legal terminology, legal terms, matches, terminological, terminopoluchennya, terminoleksyka

На сучасному етапі розвитку правової держави однією з найважливіших проблем постає проблема вживання юридичної термінології, її правильне використання професійними юристами, а також проблема умов її раціонального використання.

Актуальність даної статті полягає в тому, що юридична термінологія є однією з найбільш значущих галузевих терміносистем. Проблеми вдосконалення термінології притаманні в тій чи іншій мірі будь-якій галузі науки і практики. Дані процеси характерні і для юридичної сфери життєдіяльності суспільства, оскільки глибокі соціальні зміни, що відбуваються в Україні в останні роки, зумовили стрімкі темпи правотворчої діяльності. Однак кількісні зміни в цій сфері далеко не завжди означають і якісні, бо багато законів та підзаконних актів не відповідають вимогам юридичної техніки. Тим часом наявність досконалих нормативно-правових актів є однією з ключових умов упорядкованості і стабільності суспільних відносин, що сприяє запобіганню значного числа помилок у процесі реалізації права.

Правничу термінологію починала утворюватися одночасно з виникненням права. Перші юридичні документи є основними джерелами виникнення правової термінології, юридичних конструкцій (Закони Хаммурапі, Закони дванадцяти таблиць, Закони Ману, Варварські правди, «Руська правда», Саксонське зерцало). Важливою рисою правничих термінів є їх тісний зв'язок з різними політичними і правовими теоріями, науковими напрямками, певними суспільними традиціями, правовим досвідом.

Розвиток української правничої термінології пов'язаний з історією української державності, національного права, української мови.

Словниковий склад установчої правничої термінології формується з різних джерел. Одним із джерел нових термінів може бути перекладацька діяльність. Перекладач може: а) передати іншомовний термін, якого немає в українській мові, засобами українського алфавіту або б) дати описову конструкцію правового поняття українськими словами, які утворюють терміносполучення. Нерідко це може бути надто громіздка конструкція.

З однієї мови на іншу терміни не перекладаються як звичайні слова. Оптимальним варіантом є пошук терміна-відповідника, який починається з аналізу характеристики нового поняття. Одна з його властивостей допоможе знайти відповідник, можливо, іншу назву, ніж вона є у мові, з якої здійснюється переклад. На жаль, у результаті перекладацької діяльності можливі помилки. Розглянемо кілька випадків.

Російський термін *мнимая сделка*, що є поняттям цивільного права й називає злочинне діяння, також потребує уточнення щодо добору україномовного відповідника, правильного і в мовному плані, і за правовим змістом. Серед запропонованих лексографічними джерелами варіантів вважаємо за найточніший варіант *фіктивний правочин* [3], хоча поряд із ним пропонуються і такі: *мнима угода*, *удавана угода* [4]. Із запропонованих прикметників у першій частині терміносполучки слід виключити компонент *мнимий* як такий, що є російським словом. Щодо дієприкметника *удаваний*, то він у сполученні з іменником *правочин* вживається на позначення правочину, укладеного з метою приховати інший правочин, тоді як ідеться про правочин, укладений «про людське око, без наміру створити юридичні наслідки» [1, с. 113]. Саме поняття, що лежить в основі останнього означення, найбільш точно відтворюється прикметником *фіктивний*. У другій частині аналізованого терміносполучення пропонується вживати складний іменник *правочин* як такий, що, по-перше, найбільш точно й повно відтворює поняття *сделка* як «дії громадян та організацій, спрямовані на встановлення, зміну або припинення цивільних прав або обов'язків» [8] та походять від словосполучення *чинити право*, тобто виконувати певні дії, що мають юридичну силу, стосовно до певних прав чи обов'язків. По-друге, іменник *правочин* на відміну від слова *угода* не є обмеженим значенням дво- чи багатосторонності: чинити право можна й одноосібно, без погодження своїх дій (чину) з іншими особами. По-третє, він не є омонімічним до інших термінів і називає лише одне базове юридичне поняття, а саме *сделка*.

До іменникового абстрактного російського терміна *доказательство* у словниках наведено також два варіанти перекладу: *довід* [5], *доказ* [6]. Проте в українській мові зазначені іменники вживаються з різним лексичним значенням, тому необхідно розмежувати терміни *довід* як той, що називає поняття логіки і вживається для означення системи умовиводу, а також *доказ*, що називає юридичне поняття – «предмет чи обставина, які свідчать про чиюсь провину» [2, с. 86].

Унаслідок намагань реалізації так званої теорії про злиття мов, українська мова у своєму розвитку спрямована до уподібнення з російською, до широкого калькування, яке вилилося в заміну багатьох термінів російськими. Розглянемо це уподібнення на прикладі назви галузей права.

Візьмемо назву *господарське право*. Нерідко можна почути (навіть від юристів) та прочитати іншу назву – «господарче право». Російською мовою ця галузь має єдину назву «хозяйственное право». Однак слово *хозяйственное* має два українських переклади – «господарське» і «господарче», і з точки зору лінгвістики називати право «господарчим» можна. Але є нормативно-правовий акт – Господарський кодекс України і державна установа – Господарський суд, тому назва галузі права – *господарське*. А от будь-які товари, наприклад, можуть мати назву «господарчі». Однак таке розмежування термінів ніде не зафіксовано офіційно. Ці правила встановлені мовознавцями. І якщо зустрічається напис, наприклад, «спеціаліст з господарчого права», то це ріже слух лише правознавцям (і то не всім), а для більшості громадян воно звучатиме безпомилково. Тим не менш, галузь права повинна мати одну офіційну назву, і вона є – «господарське право».

Подібна ситуація склалася із назвою *кримінального права*. Російське слово «уголовный» має два переклади: кримінальний та карний, і не дивлячись на те, що офіційний правовий документ має назву «кримінальний кодекс», часто можна почути навіть від перших осіб держави, не кажучи вже про народних депутатів, про те, що кодекс у нас «карний». Є невідповідність і в назвах органів. Та «уголовная милиция по делам несовершеннолетних» є «кримінальною міліцією у справах неповнолітніх», а «уголовный розыск» – «карним розшуком». І знову ж таки – це встановлена практика застосування цих термінів.

Навіть найпоширеніша серед населення галузь права – *цивільне право* – іноді звучить по-іншому. Єдине російське слово «гражданское» вкотре має два українські переклади: «громадянське» та «цивільне» і застосування їх залежить від тих понять, до яких вони відносяться. Так, «гражданское общество» є «громадянським суспільством», але «гражданское право» є «цивільним правом». Звичайно, багатство і різнобічність української мови не може не втішати, і в іншій ситуації це тільки дало б згоду зробити текст (наприклад, художній) не прісним і цікавим. Та у царині термінології (і не лише юридичної) має бути максимальна однозначність і визначеність.

Ми розглянули ситуацію, коли одне слово російською мовою має не один переклад українською. Та буває навпаки: декілька російських слів різного значення мають один український переклад. Так, український термін «шкода» російською буде «вред» і «ущерб». Однак «вред» і «ущерб» – поняття не однакові. «Вред» є найширшим за обсягом змісту поняттям, яке охоплює будь-яке зменшення блага, що має матеріальну і моральну характеристику.

«Ущерб» є прямими і реальними матеріальними збитками, що не включає в себе ані моральну шкоду, ані втрачену вигоду, тобто неохоронений прибуток. В

українській правничій термінології обидва ці поняття називають «шкодою». І коли суб'єкти господарювання в договорі фіксують необхідність відшкодування шкоди, завданої неналежним виконанням умов договору, то при такому формулюванні невідомо, що мається на увазі. Тому і не завадило б у договорах з такою умовою, складених українською мовою, конкретно розписати, що саме сторони вкладають у зміст поняття «шкоди». Правда в українській мові існує ще термін «збитки» (рос. – «убытки»), але це суть справи не міняє. По-перше, цей термін звучить по-іншому, а, по-друге, він має одне значення: реальна шкода, що включає в себе пряму матеріальну шкоду та втрачену вигоду. А от українська «шкода» може бути російською як «вредом» так і «ущербом», що вносить плутанину при їх розмежуванні [7, с. 26].

Отже, здійсненим порівняльним аналізом ми дійшли висновку, що українська термінологія на позначення базових юридичних понять потребує подальшого уточнення задля її встановлення і забезпечення відповідності між поняттями та їх вербалізованими термінологічними знаками. Це актуально як для сфер її функціонування (нормативно-процесуальні акти, наукова література, підручники, посібники), так і фіксації (словники, довідники, державні стандарти) й у навчальному процесі. І лише спільними зусиллями правників та лінгвістів можна виявити певні проблеми в означеній сфері і вчасно їх ліквідувати або хоча б зменшити.

Література

1. Тертишник В.М. Кримінально-процесуальне право України: навч. посібн. / В.М. Тертишник – К.: Юрінком Інтер, 1999. – 576 с.;
2. Юридичні терміни. Тлумачний словник / В.Г. Гончаренко, П.П. Андрушко, Т.П. Базова та ін.; за ред. В.Г. Гончаренка. – 2-ге вид., стереотипне. – К.: Либідь, 2004. – 320 с.;
3. Навчальний російсько-український словник фахової термінології для правників / уклад. Г.С. Онуфрієнко та ін. – Запоріжжя: ЗІОІ МВВ України, 1998. – 120 с.;
4. Російсько-український словник правничої мови / гол. ред. акад. А.Ю. Кримський. – 2-ге доп. вид. за ред. К. Церкевича, В. Павловського. – Нью-Йорк, 1984. – 214 с.;
5. Русско-украинский словарь юридической терминологии / под общей ред. акад. АН УССР Б.М. Бабия. – К.: 1985. – 153 с.;
6. Андерш Ф. Словник юридичний термінів (російсько-український) уклад. Ф.А. Андерш та ін. – К.: Юрінком, 1994. – 322 с.;
7. Костенко Л. Мовні аспекти юриспруденції // Юридичний журнал: Юстиніан, 2006. – Вип. 2. – С. 78–84.